

KARAHANLICA İLK KURAN TERCÜMESİ SÖZLÜĞÜNÜN SÖZ DENİZİNDE BİR GEZİ

*Ahmet AKÇATAŞ**

ÖZET

Sözlükler, ait oldukları dilin en önemli eserleri arasındadır. Bir milletin sahip olduğu değerlerinin, kültürel varlıklarının ve yaşama tarzının iz düşümünü sözlüklerde bulmak mümkündür. Bu çalışmada, Karahanlıca döneminde yazılmış Türkçe ilk Kuran tercümesinin Tylands nüshasının dizininden (index) yola çıkılarak, bu dönemdeki söz zenginlikleri üzerinde bazı değerlendirmeler yapılmaya çalışılmıştır. Bu yapılırken, daha çok Türkçe kökenli kelimeler seçilmiştir.

Türkçe, çok eski devirlerden beri devam eden zengin söz varlığıyla her yönden yetkin, ve güçlü bir dildir. Atatürk'ün dil ülküsüne bağlı kalınarak, Türkçenin kuralları şuurlu bir şekilde söz üretmede kullanılırsa, mükemmel bir Dünya diline sahip olabiliriz. Bu inceleme, işte bu gerçeğe bir kez daha dikkat çekmek için yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Karahanlı Türkçesi Sözlüğü, Örnekleriyle Karahanlı Türkçesi Sözlüğü, sözlük bilimi

A JOURNEY IN WORD SEA OF FIRST QURAN TRANSITION'S DICTIONARY IN KARAHAN LANGUAGE

ABSTRACT

Dictionaries are among the most important productions of the language they belong to. It is possible to find the reflection of life style and culture and the values that a nation has. In this study, First Quran

* Doç. Dr. , Kocatepe Üniversitesi , Türk Dili ve Edebiyatı, aakcatas@yahoo

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

Transition which had been written in Karahan period has been evaluated in terms of word richness of that period by the index of Tylands'copy. As this has been made, The words which are originated from Turkish, have been selected, more.

Turkish language which has been continuing since old ages with its word richness, is a powerful language in everyterms. If the rules of Turkish language is used to produce words, consciously, Turkish language can be a perfect world language by holding to Atatürk's ideal language. This study has been made in order to point to this reality, one more time.

Key Words: Karahanli Turkish Dictionary, Karahanli Turkish Dictionary with Examples, lexicology

Bugün beş kıtaya yayılmış, 200 milyonu aşkın Türk'ün konuştuğu Türkçe, hak ettiği yerde midir? Halbuki o, daha 13. yüzyılda edebiyat, bilim ve felsefe dili olgunluğuna ulaşmıştı. Türkçe, o uzun zaman sürecinde lehçeler, şiveler ve ağızlar halinde dallanarak büyümüş ve genişlemiştir. Türkçenin Altay devresinde lehçeleri, Kök Türk devresinde şiveleri oluşmuştur. Şivelerin oluşumundan itibaren ise yüzlerce ağzı çıkarak dallanmıştır.

Türk Dili üzerinde çalışmak isteyen bir araştırmacı, bu dilin köklerini de iyi bilmelidir. Sadece günümüzdeki Türkçeyi bilen ve inceleyen, elbette birçok hata yapacak, anlamadıklarını da Türkçenin eksikliği zannedecektir. Türk dili üzerinde çalışırken onun geçmişten günümüze gelen söz varlığını da bilmek gerek. Bir dilin söz varlığını bilmek için de onun tarihi dönemlerinde yazılmış eserlerini incelemeli ve geçmişte kullanılmış kelimelerini tespit etmelidir.

Metin ve dizin şeklinde hazırlanmış çalışmalar, tarihî sözlük olma özelliklerinden dolayı dilimizin günümüze kadar geçirmiş olduğu serüveni anlamamız açısından önemlidir. Metinler de elde olduğu için kelimelerin kullanımları da bu çalışmalarda tespit edilebilir. Günümüzde bu tür araştırmaların sayısı artmıştır. Araştırmamız, bu tarz çalışmalardan biri olan Türkçe ilk Kuran Tercümesinin Rylands nüshasının Aysu ATA tarafından yapılan dil incelemesinin dizin kısmı üzerinedir. Bu dizin yardımıyla Türkçenin bir dönemi olan Karahanlıcanın söz varlığından yola çıkarak, zevkli bir bilim gezisi yapmaya çalışacağız. Bu zenginlik bilirse, Türkçede

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

kavramları karşılayan kelime bulma konusunda bir kez daha ne kadar güçlü olunduğu bir kez daha ortaya çıkar diye düşünüyoruz.

Karahanlıca için, "Orta Türkçe", "Müşterek Orta Asya Yazı dili" terimleri kullanılmıştır. Yaklaşık iki yüzyıllık bir zamanı kaplayan Karahanlı Türkçesi, Köktürk ve Uygur Türkçesinin sonrasında gelir. 13. yüzyıldan itibaren gelişen Türk yazı dilleri ise, Karahanlı Türkçesinden gelmektedir. Doğu Türkçesi şiveleri, Karahanlı Türkçesinin etkisindedir. Ancak coğrafi uzaklaşmalar, farklı özelliklerin oluşmasıyla, dil kuralları ve söz varlığı açısından da bir uzaklaşmaya sebep olmuştur. Ancak Karahanlıcanın mirası, bu şiveler arasında paylaşılmıştır. Ancak her biri, Karahanlıcanın farklı zengin tarafını alarak ondan daha fakir parçaları konumundadırlar. (Akar:2005)

Türk dilinin eski zengin hazinesi, lehçeler, şiveler ve ağızlar arasında paylaşıldığı için bugün Türkçeyi söz varlığı ve dil kuralları bakımından anlamak ve onu yeniden muhteşem dönemlerine döndürmek için Karahanlıca gibi geçmiş dönemleri derinlemesine araştırmamız gerekmektedir. Bu araştırma içinse o dönemlerin eserlerini tarayarak sözlükler oluşturmalıyız.

İlk Kuran Tercümesi olarak bilinen ve Karahanlı Türkçesiyle yazılmış eserin Rylands nüshasının söz varlığından seçmeler yaparak, yapılması gereken geçmişe dönük çalışmalara katkıda bulunmaya çalıştık. Bu amaçla da, Karahanlıcanın söz denizinde bir geziye çıkıyoruz:

A: aç- (ı): 1. ortadan kaldırmak, yok etmek, gidermek. **aça tile-** : 1. fetva, yorum, açıklama yapmasını istemek. **açgan** : en doğru hükmü veren, asıl hükmü veren, esma-i hüsnadan: fettan **açıglı** : ortadan kaldıran, yok eden. **açmak** : fetih. **aç- (ıı)** : acıkmak. **açı-** : ACI vermek. **açıglı** : can yakıcı. **açığ** : acı veren, elem verici. **açıg** : tatlı olmayan. **açıt-(ı)** : ortadan kaldırmak. **açıt-(ıı)** : acıtmak, acı vermek. **adakın bol-** : 1. kalkmak, ayağa kalkmak. 2. meydana gelmek, hazır olmak. **adakın kıl-** : 1. namazı tam erkânı ile yerine getirmek. 2. ayakta tutmak, geçerli kılmak. **adin** : 1. başka, -den başka, diğer. **adirmek açmak** : ayrıntı, tafsilat. **adirmek küni** : hüküm günü. **aldırtlaş-**: anlaşmazlığa düşmek, ihtilafa düşmek. **adna-** : değişmek, kötüleşmek. **adnaglı** : ihtilafa düşen. **adnal-** : değiştirilmek. **adnaş-** : ihtilafa düşmek. **adnat-** : değiştirmek, tağyir ve tahrif etmek. **ag-** : ağmak, yükselmek, çıkmak. **agın** : dilsiz, konuşamayan. **agır** : kadar, miktar, ağırlık. **ağırla-** : saygı ve hürmet göstermek, yüceltmek. **ağırlıg** : kutsal, mübarek. **ahtar-** : döndürmek, yöneltmek. **akar arık** : akarsu, ırmak. **akın:** sel. **al** : hile, aldatmaca. **al yanıtı ber-** : tuzağa karşılık tuzak kurmak. **alkış** : selam. **amarı** : bazı, bazısı.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

amrul- : sakinleşmek yaşımak, huzura kavuşmak. **amrulu** : dinlenme yeri. **amruş-** : huzura kavuşmak. **amruşmak** : huzur, güven. **amulluk** : sükûnet. **amulluk kıl-** : makul ve temkinli olmak. **amurt-** : (ses) alçaltmak, kısmak. **andag** : 1 öyle, evet öyle, o şekilde. 2. üstelik, ayrıca. **andaguk** : öyle, öylece, o şekilde, o kadar. **andık-** : ant içmek, yemin etmek. **anuk** : hazır. **anut-** : hazırlamak, hazırlık yapmak. **anutul-** : hazırlanmak, hazır hale getirilmek. **ap** : ne ... ne de, ya da, halbuki, lakin. **apang** : eğer. **ar-** (**ı**) : aldatmak. (**ı**) : yorulmak, gücü yetmemek. **arığ** : 1. an, pak, temiz ve iyi olan, hoş giden, helal. 2. müezzeh, takdis ve tenzih etme. 3. mukaddes, kutsal. 4. esma-i hüsnadan: kuddûs. **arısız** : pis, necis, murdar, kötü olan. **arık** : ırmak. **arkış** : arkış, kervan, kabile. **artak** : kötü, fena. **aktat-** : heba etmek. **artatur** : fesat, fitne. **artatğan / yarağsız kılığ** : batıl yolu tutan, yanlış ve boş iş yapan. **artatmak** : vesvese, kötüye tahrik. **artuk** : fazla. **ardık kat-** : şirk koşmak. **ardık kıl-** : 1. üstün tutmak, seçkin kılmak. 2. ortak koşmak. **asıg** : fayda, yarar. **astın** : 1. alçak, bayağı. **aşak** : aşağı. **aşnu** : önce. **aş(u)n-** : öne alınmak, önce olmak. **ata -** : adını söylemek. **atan-** : atanmak, belirlenmek, karar verilme. **atanmış** : belirlenmiş, karar verilmiş, muayyen. **atasız** : yetim. **ataşık** : benzer, ortak, adaş. **awıçka** : yaşlı, ihtiyar. **ay-** : 1. söylemek, demek, biüp ifade etmek, isnat etmek. 2. sormak. 3. anlatmak. **aymak** : söz, konuşma. **aymış yol** : söylenilen (doğru) yol. **aylıç** : aylık, 30 günlük. **aylık / g** : söz. **azagu** : biraz , pek az. **azın azın yagut-** : derece derece yok etmek. **azkına** : az, azıcık, çok az, pek az. **azu** : 1. ne de, ne ... ne de, hiç. 2, ve, ya da, veya, yahut, yoksa. **azu ... azuu** : ya ... ya da, yoksa.

B: **ba-** : (ahit) bağlamak, pekiştirmek. **ba-** : bağlama, pekiştirme, kuvvetlendirme. **baka**: kurbağa. **bar-** : 1. varmak, gitmek, yürümek. 2. üzüntüden yok olup giimek, mahvolmak. **barça** : bütün. **barçın** : ipekli kumaş. **barı** : bütün, tamamı. **barı ört-** : bütün günahları başışlamak. **barı üle** : göz önünde. **barış** : iyi örnek, timsal. **bark** : ev. **barlıç** : güç, iktidar. **basık-** : mağlup edilmek. **basıkmiş** : kurada kaybeden. **basruk** : sabit dağ. **baş (ı)** : yara, yaralanma. (**ı**) : 1.baş. 2. saç baş. 3. baş, bir şeyin ağzı, yanı bağı. 4. öncü, ileri gelen. **baş kodı** : mütevazi, alçak gönüllü. **baş kodı kemişmiş** : başını öne eğen, hor, hakir. **baş kötürgen** : büyüklük taslayan. **başçı** : öncü, önder. **bay** : zengin, varlıklı. **bayut-** : zenginleştirmek. **beglîg**: evli, kocalı. **beglig bol-**: evli, kocalı olmak. **bekiştür-**: pekiştirmek, sağlamlaştırmak. **bekü-**: sağlamlaşmak. **beküt-** : sabit ve sağlam tutmak, pekiştirmek, kuvvetlendirmek. **belgü** : 1.ayet. 2. nişan, alamet, işaret, açık delil. 3. ibret, ders. **belgülüg** : 1. belli, görünen, bilinen, apaçık, açıkça, aşikâr. 2. delil, hüccet, açık delil. 3. nişan, ibret. **belgülüg söz ay-** : söylemek, meramını açıkça söylemek. **belgülüg tile-** : tahkik etmek,

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

iyice araştırmak. **belgür-** : 1. görünmek, belli olmak, açığa çıkmak. 2. açıklanmak. **belgurt-** : 1. açıklama yapmak, belli etmek, açığa vurmak, meydana çıkarmak. 2. yerine getirmek, pekiştirmek, kuvvetlendirmek. 3. ayırt etmek, farkına varmak, bilmek. 4. belirgin kılmak, üstün kılmak. **belgüsüz** : bilinmeyen, gayp. **belgüsüz kıl-** : yak etmek. **belgüsüzlük**: belirsizlik, farkına varılmazlık. **ber-** : 1. vermek, getirmek. 2. başışlamak, sunmak. 3. miras bırakmak. 4. kesinlik bildiren yardımcı fiil. 5. yardımcı fiil. **beriş-** : karşılıklı vermek. **berk** : hikmetli, sağlam. **berk biçig** : and, yemin, söz. **berk bekümiş** : sağlam. **berk bol-** : gerçeklenmek, ciddileşmek. **berk / imin** : güvenilir. **berk kıl-** : kuvvetlendirmek. **berk sokuşmuş** : kenetlenmiş. **berk tur-** : sebat etmek. **berk tut-** : 1. sıkıca tutmak, sahip olmak. 2. inanmak, iman etmek. **berkü-** : sağlam olmak. **berkü it-** : pekiştirmek, sağlamlaştırmak, sağlama bağlamak. **berkütgen** : sağlama bağlayan, sağlamlaştıran. **beze-** : bezemek, süslemek, hoş göstermek, göz boyamak, güzel gösterip kandırmak. **beze- / arıt-**: sınamak, arındırmak. **bezek** : ziynet eşyası, süs. **biçig** : söz, ahit, antlaşma, yemin. **biçmek kesmek** : hüküm, hüküm verme. **biçin** : maymun. **bilgen** : 1, bilen, haberdar, bilgili, çok iyi bilen. 2. bilgili, hünerli, işinin ehli, bilgün. 3. bilgisi ile her yeri kuşatan. 4. her şeyi bilen, esma-i hüsnadan: habîr, alîm. **bilgenrek** : en iyi bilen. **bilgil** : bak ! dikkat et ! **bilmez** : cahil, bilgisiz. **bilmezlik** : cahiliyyet. **bile** : ile. /birle **bilek** : pazu. **bilig** : 1. bilgi, ilim. **bilig bilmez kişi** : ümmî. **bir ança**: 1. bazı, bir kısmı. 2. ansızın, birdenbire. **bir öğür** : bir grup, bir grup ileri gelen. **bir ök** : tek, yegâne. **bir sngar bol-** : uzaklaşmak. **bir sngardın kit-** : uzaklaşıp bir tarafa çekilmek. **bir sngardın tur-** : uzaklaşmak, bir tarafa çekilmek, ayrılmak. **biri son^gınça biri kelgen** : ard arda birbiri ardınca gelen. **bir yolu** : bir kez, toptan, hep birlikte. **bieregü** : 1. biri, birisi, herhangi biri. 2. diğer kişi. **birle** : ile. **bit-** : inanmak, iman etmek, tapınmak, kulluk etmek. **biti-** : yazmak, takdir etmek, nasip etmek. **bitimiş sörçek** : efsane, yazılı hikaye. **bitig**: 1. kitap, 2. kitap hükmü. 3. yazı 4.ferman, buyruk. **bitin-** : yazılmak, kaydedilmek. **bod** : çehre. **bodug** : renk, boya. **bodun** : 1. kavim, nesil, halk, ahali, toplum, insanlar. 2. ehl. 3. aile, varis olan kişiler, kavim. 4. ümmet. **boyun ber-** : itaat etmek, teslim olmak, boyun eğmek, müslüman olmak. **boyun sun-** : itaat edilmek, sözü dinlenmek. **bök** : orman. **munça** : bunca, bu kadar çok. **bukagu** : bağ, bend. **bulgaç** : fitne, fesat, sıkıntı, keder. **bulganuk** : fasık, sorun çıkaran. **burhan** : put, dikili taş. **burun** : önce. **buş-** : kızmak, öfkelenmek, sinirlenmek. **buta** : (bitki için) gövde. **butak** : dal. **buyruk** : 1. buyruk, emir. 2. izin, müsaade. 3. haber. **büt-** : inanmak. **bütün** : muhakkak ki, şüphesiz ki.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

Ç: **çakır** : gök, mavi. **çakır-** : bağırarak. **çal-** : yere çalmak, silkelemek, vurmak. **çalpak** : kolu, fena. **çalpak iş** : utanılacak şey, utanç veren iş. **çav** : ses, şada. **çav kemişgen** : yalan haber yayan, dedikodu yapan. **çığay** : fakir, yoksul. **çın** : 1. doğru, hak, gerçek. 2. doğru söyleyen, doğru kişi, samimi kişi. **çın bütün** : gerçek, samimi. **çın kıl-** : gerçek yapmak, ortaya koymak. **çın köni** : doğru söyleyen, doğru. **çın tutuğlı** : doğrulayan, tasdik eden. **çingar-** : tasdik etmek, doğrulamak. **çoğıcı** : kavgacı. **çoğıcı üstelgen** : kavga eden, çekişen. **çovlan-** : kavrulmak, yanmak. **çök-** : çökmek, diz üstü çökmek. **çökügli** : diz çökmüş. **çöprek** : bez parçası, paçavra.

E: **eder-** : takip etmek, peşinden gitmek. **ederü kelgen** : takip edilen. **edgü** : 1. iyi kişi, salih insan, hayırlı insan. 2. iyi, hayırlı, güzel. **edgü bütün söz** : doğru ve güzel söz. **edgü san-** : iyilik düşünmek, iyi zikretmek. **ediz** : yüksek. **egin** : sırt. **egin tonı** : görünüş, suret. **egirik** : eğrilmiş (ip). **egirt-** : hakim olmak, hükmetmek. **egri** : çukur, iniş. **egrilik** : eğrilik, yan çizme. **egriliksiz** : kusursuz, eksiksiz. **ekin** : 1.ekin. 2. ekin, kazanç. **eksüt-** : eksiltmek, azaltmak. **el** : 1. il, şehir, kent. 2. yer, belde. **el** : el./elig **êlet-** : iletmek, götürmek. **elig ber-** : muzaffer kılmak. **elig bul-** : etkisi altına almak. **elleş-** : barışı sağlamak, islah etmek. **elleşmek** : 1. barış. 2. teslim olma, boyun eğme. **elt-** : sevketmek, yöneltmek, götürmek. **elükle-** : alay etmek. **em** : şifa, deva, ilaç. **emgen tamur** : şah damarı. **emdi** : 1. şimdi, görüleceği gibi, takdir edilir ki, ama. 2. fakat. **emge-** : zahmet, eziyet çekmek. **emgek** : sıkıntı, zahmet, eziyet, güçlük, üzüntü. **emgek / tarlık** : sıkıntı, güçlük, zorluk. **emget-** : eziyet etmek, incitmek. **emît-** : 1. baskın ynpruuk, hamle yapmak. 2. rağbet etmek, meyi etmek, istemek, yönelmek. 3. sabit olmak, karar kılmak. **emüz-** : emzirmek. **emüzgen** : süt anne. **er** : kişi, adam, erkek. **er oğlan** : oğul evlat. **er-** : 1. geçmişte olmak, geçmek. 2. imek, -dır / -dir, olmak, bulunmak. **eren** : erkek. **erk** : kudret, kuvvet, saltanat, güç, hükümlerlik. **erk kural** : nüfuz, etki, güç. **erked-** : gücü yetmek. **erke-** : basmak, ayak altında çiğnemek. **erklen-** : 1.sahiplenmek. 2. güç bulup yüz çevirmek. **erklig** : 1. veli, hami, sığımlacak kişi, dost, bekçi. 2. vekil. 3. her şeye nezaret eden, vekil olan, esma-yı hüsnadan, vekil. 4. hükümdar, mülk sahibi, esma-yı hüsnadan: melik. **ernek** : parmak, parmak ucu. **erte** : sabah, tan vakti. **esiz** : kötü en kötü. **eske** : ufalamak, ufalayıp savurmak. **esrük** : sarhoş. **esrüt-** : sarhoş etmek. **esrütgü** : içki eş : 1. arkadaş, dost. 2. ashap, el, havari. 3. ilk bir yerden olan. 4. benzer, eş, diğer. **şîn** : anlaşmazlık, uyuşmazlık. **êtig** : 1. ziynet, mücevher. 2. teçhizat, malzeme. 3. hile. **êtig / al** : hile, aldatma. **et öz** : can, nefes, kişi, kimse. **êw barkdın kesil-** : göç etmek. **êw-** : 1. acele etmek. 2. koşmak. **êwe tezzgin-** : hızla hareket etmek, akıp gitmek. **êwe tile-** : acilen olmasını istemek. **êwdür-** :

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

acele ettirmek. **êweklik** : acelecilik. **êwiş-** : yarış etmek, koşuşturmak. **êwrül-** : 1. dönmek, dalaşmak, gezip dolaşmak, geri dönmek, 2. yüz çevirmek, kabul etmemek, arak dönüp gitmek, vazgeçmek. 3. çevrilmek, döndürülmek, saptırılmak. **êwrülmiş** : sapsmış. **êwrülmiş kirçe** : iki parmak arasında kir kadar. **êwün** : buğday, buğday tanesi. **êwrügli** : felaket çarkı.

I: **id-** : 1. göndermek, bırakmak. 2. indirmek, göndermek. 3. göndermek, serbest bırakmak, rahat bırakmak. **id- / indür-** : indürmek. **ıdılmış** : peygamber, elçi. **ıgla-** : ağlamak. **ınçıklan-** : şikâyette bulunmak, şikâyet etmek. **ırak** : 1. uzak. 2. uzaklık, mesafe, 3. derin, yoğun. **ırğa-** : ırgamak, sallamak, silkelemek. **ırğan-** : deprenmek, hareket etmek. **ısparla-** : tevdi ve teslim etmek. **ıy-** : batırmak, sokmak.

İ: **ic döst** : sırdaş. **ıçgü** : içecek şey. **ıçre** : içinde, -de. **idi** : 1. rab, tanrı, ilah. 2. sahip, ehl, -3i, halk, ahali. **ıdiş** : eşya, çanak, kâse. **ig** : hastalık. **ıgit-** : beslemek, rızık vermek. **ıgitgen** : rab. **ıkegü** : ikisi. **iki ança** : iki kat, iki misli. **ikin ikin** : ikişer ikişer. **ilgerü** : ön, önce. **ilgerü id-** : 1. önceden yapmak. 2. takdim etmek, sunmak, önceden arz edilmek. **ilin-** : tutulmak. **imle-** : işaret etmek, göstermek. **inçlen-** : rahatlamak. **inden(i)l-** : çağrılmak. **ini** : kardeş, küçük erkek kardeş. **ir-** : bıkmak, usanmak. **irig** : kaba ve sert tabiatlı (kişi). **irinç** : 1. nimet. 2. zevk safa, eğlence. **irinçlen-** : 1. zevk sürmek. 2. eğlenmek, oyalanmak, nimetten faydalanmak. **irinçü** : suç, kusur, hata, vebal. **irte-** : araştırmak, haberdar olmak. **ısig** : sıcak. **ışle-** : çalışmak. **ışler** : kadın. **ışlig** : işli, eylemli.

K: **kaçan** : ne zaman, ne zaman ki, -dığında, -dığı için. **kaçu** : su bendi, baraj, set. **kadaş** : kardeş /karındaş. **kadğu** : kaygı, üzüntü, tasa. **kadra** : arka, arkasını dönerek. **kadra yanıgli** : arkasını dönüp giden, kaçan. **kalık** : hava. **kalın barçın** : kalın ipek, atlas. **kamug** : bütün, her, her bir, hepsi, herkes. **kapsal-** : kuşatılmak. **karabaş** : cariyeye. **karagu** : kör, âmâ. **karangku** : karanlık. **karga-** : lanetlemek. **kargış** : lanet. **karılık** : (ileri derecede) yaşlılık. **karındaş** : kardeş./kardaş. **karış** : karmakarışık. **karış-** : savaşmak, çarpışmak, karşı karşıya gelmek, karşılaşmak. **karışgu** : vasıl olan. **karşı** : saray, köşk. **kaş** : yamaç, tepe. **kat** : kat, huzur, ön taraf. **katıgli** : vebal, bir eylemin kötü sonucu. **katig** : 1. katı, sert, haşin, çetin, şiddetli, elim, korkunç. 2. sert, acımasız. 3. (rüzgâr için) soğuk ve şiddetü. **katig irig** : ağır, şiddetli. **katig ün** : çılgılık. **katiglan-** : 1. uğraşmak, çabalamak, gayret göstermek. 2. cihat etmek. **katıksız** : 1. sadece, yalnız. 2. ihlas sahibi, temiz, halis. **katiş** : karma karışık. **katlan-** : savaşmak, mücadele vermek. **kawurtluk** : kalabalık topluluk. **kayda** : nerede, nasıl. **kayra** : tekrar. **kaytar-** : geri çevirmek, geri göndermek.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

kayu : hangi. **keçigli** : 1. (yoldan) geçen, yolculuk eden. 2. öne geçen, önde bulunan. 3. en üstün, en erdemli. 4. aciz bırakan. 5. geçmiş. **keçmiş** : eski topluluk, halk. **keçki** : eski. **keç(ü)r-** : 1. affetmek, bağışlamak. 2. geçirmek. **keçürgen** : 1. yumuşak huylu, mütevazı. 2. affedici, yumuşak huylu, esma-yı hüsnadan. halim. 3. çok affedici, esma-yı hüsnadan: afuvv. **ked** : 1. daha. çok daha. krş. key 2. etkili, dokunaklı. **kel-** : 1. gelmek, hazır olmak. 2. olmak, bir halden başka bir hale geçmek. 3. meydana getirmek, yapmak. 4. getirmek. 5. (sınırı) aşmak, geçmek. **kelgü** : gelecek olan. **keligli** : yakınında, hazırında olan. **keligli tartıglı** : gelen çeken, (gemi için) suyu yarararak ilerleyen. **keleçü** : hikâye, efsane, ağızdan ağıza dolaşan söz. **kelin-** : gelecekte olmak. **kem(i)ş-** : 1. atmak, salmak, bırakmak, koymak, vermek. 2. teklif etmek, ortaya atmak. 3. koymak, yerleştirmek. **kemşil-** : 1. atılmak, atılarak verilmek. 2. yere kapanmak. **keng** : 1. geniş. 2. çok, bol. **kengeş-** : istişare etmek, danışmak. **kenglik** : 1. bolluk, refah, rahatlık. 2. nimet. **kengrü** : geniş , rahat. **kengü-** : genişlemek. **kengüt-** : 1. bol bol vermek, bollaştırmak, genişletmek. 2. zengin etmek, zenginleştirmek. **kes kes** : parça parça, lime lime. **kese** : mal, eşya, meta. **kese kan** : kan parçası, dölleniş yumurta. **kw-** : bir şeyin gücü ve etkisini azaltmak. **keyik** : vahşi hayvan, yırtıcı hayvan. **kezigli** : vesvese. **kığır-** : bağırarak. **kılguluk** : yapılmış, yerine getirilmiş. **kılış** : edim, eylem. **kılavuz** : kılavuz, rehber. **kılık** : yapma, eylem, iş. **kıl** : 1. azap, işkence, eziyet. 2. verilen hüküm, ceza sözü. **kına-** : azap etmek, işkence etmek, ceza vermek. **kınayu yod-** : zorla belirsiz hale getirmek, ortadan kaldırmak. **kınlıg** : azap veren, azabı olan. **kırag** : kenar, kıyı. **kıs-** : sıkı tutmak, kısmak. **kış-** : 1. yoldan çıkmak, sapıtmak, azmak, itaat etmemek. 2. meyletmek. 3. kaçmak, sapmak, dönmek. **kışmak** : sapıklık, dalalet. **kıştur-** : 1. değiştirmek. 2. azdırmak. **kıwan-** : kendini beğenmek. **kıwangan** : kibirlenen, böbürlenen. **kıya** : geriye dönerek. **kızgutlug** : cezasını veren. **kiçig ew** : oda. **kidin** : 1. sonra, yakında. 2. arka, art. 3. ökçe, topuk. **kidin bar-** : geri kalmak. **kidinke kodmak** : erteleme. **kidinki** : 1. ahiret. 2. sonraki, sonradan gelen. **kig(ü)r-** : 1. koymak, sokmak, dahil etmek, yerleştirmek. krş, kivür- 2. girmek. **kirit**: anahtar. **kirtgün-** : inanmak, iman etmek. **kirü** : arkü,sırt,ard. **kirü yığıl-** : geri döndürülmek, saptırılmak. **kişi** : kişi, insan. **kivür-** : sokmak, dahil etmek. /kigür- **kizleyü arka berigli** : sırt çeviren, arkasını dönüp kaçan. **kod-** : 1. koymak, bırakmak, rahat bırakmak. 2. indirmek. 3. doğurmak. 4. ihmal etmek, bırakmak. 5. mühlet vermek. 6. selam söylemek. **kodı** : aşağı, aşağıya. **kodı evvür-** : tersine çevirmek. **kol (ı)** : el; taraf, yan **(ıı)** : vadi. **kol kaş** : yokuş, yüksek yer. **kol-** : istemek. **koldaş** : arkadaş. **kongrul-** : kökünden koparılmak, sökülme. **kongşı** : komşu

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

konuk : konuk, misahr. **kondur-** : temelinden, kökünden koparılmak. **kop-** : kıyam etmek, haşrolmak, kalkmak, ayağa kalkmak. **kopup çıkmak** : harekete geçme. **kopar-** : 1.inşa etmek. 2. hile, düzen kurarak, plân yaparak geceyi geçirmek. 3. kaldırmak, hasretmek. 4. göndermek, hazırlamak, bir araya getirmek. **kopur-** : diriltmek. **kor** : zarar. **kor yas** : sıkıntı, zarar, ziyan, bela. **korınçu** : korunacak, sığınacak yer. **koş-** : yalan ve iftira uydurmak, söylemek. **koşul-** : isnat edilmek. **koy** : koyun. **köçgü** : göç. **kök kapuğu** : gökyüzü. **kök**: yeşil. **köl** : büyük havuz. **kölike** : gölge. **kön-** : doğru yola girmek. **könçük** : göğüs yakası. **köndür-** : doğru yol göstermek, hidayete erdirmek. **köni** : 1. doğru, doğru söyleyen, doğru yolda olan. 2. gerçek, doğru, hak. 3. hak dine inanan, cahiliye devrinde ibrahim peygamber dini üzere olan. **köni bütün** : saygıya değer. **könike tapuğu** : doğru söyleyen. **köni tuz**: dosdoğru, düpdüz. **köni yolka** **kön-** : doğru yola girmek, hidayete ermek. **köni yolka köndür-** : doğru yola iletmek. **köp** : çok. **köprek** : pek çok. **körk** : güzellik. **körklüg** : 1, güzel, iyi, hoş giden. 2. daha güzel, en güzel. **körklüg bâkî** : sürekli olan iyi şey. **körksüz** : çirkin. **körset-** : göstermek. **köşk** : kule. **kötrüm** : köşk. **kötür-** : 1. yüklenmek, kapanmak, edinmek. 2. (yük) taşımak, yüklenmek. 3. yüceltmek, yükseltmek. 4. hamle yapmak, üstüne varmak. 5. yüklemek, bindirmek. **köyür-** : yakmak. **köyürgen ot** : cehennem ateşi, azgın ateş. **köz kemiş-** : göz atmak, yükselerek bakmak, bakmak. **kudruk** : son. **kulak** : 1. kulak. 2. her söyleneni yapan, dinleyen. **kunçuy** (çin.< kung chu) : kadın. **kur** : derece. **kural** : nüfuz, etki. **kuy-** : dökmek, yağdırmak, koymak. **küç** : 1. güç, kuvvet. 2. zulüm, zorbalık, haset. **küç et-** : zulmetmek. **küçe-** : zorlamak. **küd-** : 1. zaman vermek, mühlet vermek, ertelemek, beklemek. 2. mühlet verilmek. **küdez-** : gözetmek, korumak, tutmak, muhafaza etmek, saklamak. **küdezçi** : 1. gözetleyen, koruyan, muhafaza eden. 2. her şeyi gözetleyen, koruyan, esma-yı hüsnadan: hafız. 3. her şeye nezaret eden, gözetleyen, esma-yı hüsnadan: rakîb. **kün** : 1. gün. 2. gündüz. 3. güneş. **kün batsıg** : batı, garb **kün batsıg yer** : batı, güneşin battığı yer. **kün tugar(ı)** : doğu, maşrik. **küse-** : arzu etmek. **küset-** : arzu ettirmek, heveslendirmek. **küwen-** : övünmek. **küvezlen-** : şımarmak.

M: **ma, me** : da / de, dahası. **men** : ben. **mengü** : ebedî, ölümsüz. **mengizlig** : gibi, benzer, eş, denk, misal. **mengzek** : misal, benzetme, kendisine benzetilen. **mengzeş-** : benzer olmak. **mungad-** : çaresiz kalmak, mecbur olmak. **mungadıp kutgaru kol-** : feryat ederek yardım istemek. **mundağuk** : sanki, böyle, gibi. **mungsuz** : hiç bir şeye muhtaç olmayan. **munguk-** : sıkıntıya düşmek, çaresiz olmak. **mün-** : binmek./ mîn-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

N: **ne neng** : ne, hangi şey, hangisi. **ne kim** : ne kadar, neyi, her ne ki. **ne yer** : nere, nerede, her nere. **neçeme** : 1. her ne kadar, son derece, nice. 2. gerçekten. **neçük** : nasıl. **neçük kim** : nasıl ki. **negü** : ne, nasıl. **nelük** : niçin, neden. **neme** : ne! , çok, pek. **neng** : 1. şey. 2. mal mülk. **neng tawar** : mal mülk. **nerse** : şey. **neteg** : nasıl.

O: **ogra-** : 1. azmetmek, kasdetmek, niyet etmek, bir iş yapmaya başlamak. 2. önce davranmak, ilk olarak yapmak. **ograyu** : kasıtlı olarak, taammüden. **ogrıg** : düzen, tertip. **ogrı** : hırsız. **ogruk** : olma, oluş. **ogullan-** : evlat edinmek. **ohşa-** : enzemek. **ok** (1) : mutlaka, kesinlikle, şüphesiz. **okı-** : 1. okumak, okuyup ders almak. 2. davet etmek, çağırarak, istemek. 3. tapmak, ibadet etmek. 4. dua etmek, niyaz etmek. **bar** : 1. fakat, lâkin, ancak, bilakis. 2. **işaret sıfatı**: o. **oldur-** : oturmak. / oltur- **ong**: sağ, sağ taraf. **orna-**: yerleşmek, oturmak. **orun** : 1. yer, makam. 2. içinde bulunulan hal, durum. **orunluğ** : 1. mevki ve makam sahibi. 2. topluluk, meclis. **osal** : gafil. **osallık** : gaflet **osan-** : gafil olmak, ihtiyatsız olmak. **osanut** : gafil. **ot**: ateş, cehennem ateşi. **oz-** : geçmek. **oza** : önce. **ozuş-** : yarışmak, yarışmak.

Ö: **öç-** : 1. (öfke) sönmek, sakinleşmek. 2. sönmek, (ses) kısılmak. **öçür-** : söndürmek. **öd** : 1. vakit, zaman. 2. an. 3. mühlet, süre. **ödürmiş** : mühlet verme, zaman tanıma. **ög** : akıl. **ög birle uk-** : akılı kullanmak. **ögdi** : hamd. **ögdilik** : övgüye değer. **ögür** : 1. topluluk, grup, kısım. 2. ileri gelenlerin oluşturduğu topluluk, lider. 3. taraf, zümre, millet. 4. nesil, kavim. **ögüz** : nehir, ırmak. **ökün-** : üzülme, kaygılanma, endişe etmek. **ökünç** : 1. pişmanlık, hasret, özlem, yazık! 2. büyük üzüntü, kaygı. **öng id-**: sunmak, takdim etmek. **öngdin** : 1. evvel, önce. 2. gayrı, başka. **öngdin keç-** : önceden olmak, yapılmak, geçmişte kalmak. **öngin** : başka, diğer, gayrı. **öngin** : ayrı ayrı, başka başka, farklı. **öngürü** : yana, doğru. **öngürt-** : önde gitmek, başı çekmek. **öngürtgen** : öne geçiren, önde giden. **ör-** : (ayağa) kalkmak. **öre tuğran** : ayağa kalkan. **örle-** : yükseltmek. **örleyü sözle-** : yüksek sesle bağırarak. **ört-** : 1. bağışlamak, affetmek, kötülüğü gidermek, örtbas etmek. 2. örtmek, kaplamak, bürümek. 3. yakınlaşmak, cinsi münasebette bulunmak. 4. gizlenmek. **örtügli** : 1. sır, giz. 2. gizli, .sırlı, örtülü. **örtügli oynaş** : gizli sevgili. **öt-** : geçmek, elden çıkmak, yitmek. **öte-** : 1. (emaneti) sahibine vermek. 2. ödemek, yerine getirmek, eda etmek. **ötel-** : yerine getirilmek. **ötünç** : ödünç, borç. **öwke singrügli** : öfkesini bastıran. **öz** (1) : öz, kendi, nefis, can. **(u)** : vadi.

S : **sa-** : saymak, hesap etmek. **saçlın-** : bir yere çekilmek, uzaklaşmak, ayrılmak. **saglık** : koyun. **sagmal** : sağılan hayvan. **sagmal saglık** : dişi koyun. **sagrak** : kâse, büyük kadeh. **sakmıgli** :

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

anlayışlı, basiret sahibi. **sakınmak** : takva, **sakinç** : üzüntü, hüznün. **sakış** : hesap. **sakış küni** : kıyamet. **sakışla-** : hesap sormak. **sakışsız** : sayısız, hesapsız. **san** : sayı. **sana-** : 1. sanmak, addetmek, bir şeyden sanmak. 2. saymak. **sansız** : sayısız, hesapsız. **saranlık** : cimrilik. **satig** : alışveriş, ticaret. **sav** : söz. **sawçı** : peygamber. **sawuk** : soğuk. **sekirt-** : 1. musallat etmek. 2. koştunmak. **ser-** : sabretmek, sabırlı olmak, tahammül etmek. **sergen** : sabreden, sabırlı. **serin-** : katlanmak, sabretmek. **sew-** : 1. sevmek, dilemek, tercih etmek. 2. istemek, arzu etmek, temenni etmek. **sewüg** : sevilen. **sewüncü** : müjde. **sezâca** : hakkıyla, lâıkiyla, yerli yerince. **sezig** : şüphe, zan, sanı. **sez(i)n-** : sanmak, zannetmek, hesap etmek. **seziñç** : zan. **sı-** : (and, ahd) bozmak. **sıgır-** : ıslık çalmak. **sın-** : kırılmak, yıkılmak. **sına-** : .sinamak, tecrübe etmek, denemek, imtihan etmek. **sinag** : sınav, imtihan, tecrübe ediş. / sınak **sınan-** : eziyet edilmek, sınanmak. **singar** : taraf, kenar. **singardin tur-** : uzak durmak, kaçınmak, sakınmak. **sındur-** : (yemin) bozmak, (sözden) dönmek. **sızgur-** : erimek. **sing-** : kolay hazmedilmek, sindirilmek. **singgeu** : hazmı kolay. **singür-** : yutmak. **sokuş-** : çarpışmak. **songla-** : geri dönmek. **soyurka-** : merhamet etmek, rahmet etmek. **soyurkamak** : rahmet. **sök-** : lanetlemek, kovmak. **sökellik** : hastalık. **sörçek** : efsane, hikâye. **söz** : söz, kelam, haber. **söz koşgu** : şair. **sözle-** : 1. söylemek, konuşmak. 2. anlatmak, hikâye etmek. 3. (söylenen) olmak. **sucul-** : (giysi, ayakkabı) çıkarmak. **suw** : 1. su. 2. akarsu. **suwar(i)l-** : su içirilmek. **suwsa-** : susamak. **sü:** 1. asker, ordu. 2. yandaş. **süçüg** : tatlı, hoş, güzel. **südre-** : sürüklemek, zorla çekmek. / **südrü- süngük** : kemik. **sür-** : 1. sürmek, meshetmek. 2, sürmek, zorla başka yere göndermek, kovmak. 3. taş atarak uzaklaştırmak.

Ş: **şamuşa** : bezek, süs. **şuwşa-** : fisıldamak. **şuwşamış** : fisilti.

T: **tagay** : dayı. **takı** : ve, daha, henüz, sonra. **takı bîr** : öbür, diğer. **tam** : duvar, yapı. **tamka yönelmiş:** duvara dayanan. **tamdük** : yakıt. **tamug** : cehennem. **tamur** : damar. **tang (ı)** : sabah. **(ıı)** tuhaf, şaşılmalı. **tan-** : inkâr etmek, iman etmemek. **tangan** : inkâr eden, küfre dalan. **tanuk** : 1. tanık, şahit. 2. doğru, gerçek şahit. **tap** : yeter, kâfi. **tap kel-** : yetmek, yeterli olmak. **tap- (ı)** : tapmak, ibadet etmek, iman etmek. **(ıı)** : bulmak. **(ııı)** : ele geçirmek, elden kaçırmamak. **tapa** : - a,-a doğru. **tapalat-** : sevindirmek, birinin kötülüğünden zevk aldirmek. **tapla-** : 1. rıza göstermek, hoşnut olmak, razı olmak. 2. destek olmak, yardımcı olmak. **tapşur-** : getirmek, vermek. **tapug** : ibadet. **tapugçı** : torun (hizmet eden). **tar** : sıkıntılı, zor. **tar-** : dağılmak, darmadağın etmek. **tarig** : ekin. **tarigçı** : çiftçi. **tariglag** : hasılat, kazanç, kâr. **tarıl-** : dağılmak, parça parça olmak, bölünmek. **tart-** : çekip çıkarmak. **taru-** : 1. dar gelmek, darlaşmak, daralmak. 2.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

sıkıntı içinde olmak, daralmak. **tarut-** : 1. azaltmak, kısmak. 2. sıkıştırmak, baskı yapmak. **tawar** : mal mülk. **tay-** : kaymak, sürçmek. **tayak** : 1. asa, değnek. 2. dayanak, düstur. **tayındur-** : kandırmak, aldatmak. **tep** : diye. **teg** : gibi. **teg-** : 1. isabet etmek, gelmek, ulaşmak, erişmek, maruz kalmak, dokunmak. 2. kapamak, kuşatmak. **teg-** / **teğür-** : göndermek, vermek, ulaştırmak. **teggüçi** : musibet, bela. **tegi** : kadar. **tegme** : her, bütün, hep, hepsi, her şey. **tegre** : çevre. **teğür-** : 1. bir şeyi başka bir şeye çevirmek". 2. değiştirmek, döndürmek, bir şeyin yerine başka bir şey koymak. **tek (i)** : tek, hiç. **(ii)** : sessiz, sakin. **tekin** : beklenmedik bir anda, bir anda. **telbe** : deli, mecnun./ telwe **tengle-** : 1 . bir ve aynı hale getirilmek. 2. takdir ve tayin etmek. **tepre-** : kımıldamak, hareket etmek. **ter** : ücret, karşılık, mükâfat, mehir. **terke kir-** : ücretle çalışmak. **terke tut-** : ücretle çalıştırmak, **terk** : çabuk, tez. **terslen-** : hoşuna gitmemek. **tezgin-** : dolanıp durmak, bocalamak. **tezginmek** : 1. gezinme, dolaşma. 2. devlet, güç kaynağı. **tezinginç** : çember. **tunç-** : bozulmak, kokulmak. **tilken** : (meyve için) tadı buruk, ekşi yahut acı. **til et-** : ayıplamak. **tokı-** : 1, iftira etmek. 2. misal vermek, söylemek. **toksu-** : var olmak, vuku bulmak. **tokış** : savaş, çarpışma. **tola-** : eğip bükme, çevirmek. **tolan-** : dolmak. **tolımsız** : silahsız. **tolum** : tedbir, ihtiyat. **ton** : ev eşyası. **tögül-** : öldüresiye dövülmek. **tölek** : durgun, sakin. **töpen** : ters yüz, baş aşağı. **törüt-** : 1. yaratmak, var etmek. 2. tamamlamak, gerçekleştirmek. **tuç** : tunç. **tur-** : 1. durmak, kalmak, ayakta durmak. **turmuş** : sebat eden. **turuglı** : 1. ikamet eden. 2. oturulmak. 3. var, mevcut, olmak. 5. süreklilik yardımcı fiili. **turgur-** : yapmak, inşa etmek. **turuk-** : durdurulmak. **tusu** : fayda, yarar. **tuş (i)** : -a,-a doğru. **(ii)** : akran, eş, öğür. **tuş-** : rastlamak, maruz kalmak, kavuşma, görme. **tut-** : 1. tutmak, almak, yakalamak. 2. tutmak, alıkoymak, yakalamak. 3. tutmak, edinmek, sahiplenmek, sahip çıkmak, kabul etmek. 4. yapmak, elde etmek. 5. (alaya) almak. 6. tutmak, yazmak, kaydetmek. 7. yer tutmak, ikamet etmek. 8. saklamak, muhafaza etmek. **tutuglı** : tutan, yazıcı (melek). **tutaşı** : devamlı, daima, sürekli, birbirine bağlanan. **tuttur-** : emretmek, sorumlu tutmak, vasiyet etmek. **tügün:** kısır. **tükel** : hep, tam olarak. **tün** : 1.gece. 2. dün. **tünle** : gece, geceleyin. **tüp (i)** : (ağaç için) gövde, dal. **tüplüg:** ölümsüz. **tüş-** : 1. inmek, çökmek. 2. yere kapanmak, düşmek, secde etmek. 3. üzerine düşmek, ait olmak. 4. ortaya çıkmak, olmak. 5. düşmek. 6. kaplamak, kuşatmak. **tütün** : duman. **tüz** : uygun, doğru. **tüzetil-**: eşit olmak, aynı ve bir olmak. **tüzün** : 1. güzel, değerli, cömert. 2. yumuşak huylu, esma-i hüsnadan: halim.

U: **u-** : muktedir olmak, gücü yetmek. **uçgun-** : (aklı) çıkmak. **uçmah** : (uçtmah, uştmah) cennet **uçuz** : değersiz, bayağı, hor.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

uçuzla- : kahretmek. **uçuzluk kıl-** : baş eğmek, boyun bükmek. **ud-** : uymak, arkasından gitmek, tabi olmak. **udu bar-** : uymak, peşinden gitmek. **ug** : kefalet. **ugan** : muktedir, esma-yi hüsnadan: kadir. **uguş** : 1. soy, nesil. 2. kabile. **uk-** : anlamak, aklını kullanmak, idrak etmek, farkına varmak. **ukgan** : haberdar. **uktur-** : bildirmek, anlatmak, haber vermek. **ukul-** : anlatılmak. **ukulmaz ün** : anlaşılmayacak alçak ses, fısıltı, **ukuşsuz** : akılsız., beyinsiz. **ul** : temel, yer töşeki. **ula-** : ulaştırmak, eriştirmek. **ulan-** : erişmek. **ulaş-** : katılmak, birleşmek. **ulaşıklık** : akrabalık. **ulaşu** : devamlı, sürekli, ebediyen. **ulgay-** : büyümek. **ulug** : 1. büyük, ulu, yüce. 2. ileri gelen kimse, sözü geçen kişi, hayırlı ve faziletli kişi. 3. pek., çok. 4. yüce. **ulug pir** : yaşlı, ihtiyar **ulug ber-** : artırmak. **ulus** : şehir, memleket. **uman-** : korkmak, kaçınmak. **umınç** : umma. bekleme. **umız-** : uyuklamak. **un-** : gücü yetmek. **una-** : 1. gücü yetmek. **ur-** : 1. vurmak. 2. söylemek, misal vermek. 3. yapmak, ortaya koymak. **uragut** : 1. kadın. kız. 2. kan, zevce. 3. dişi. **uragut bodmı** : evlilikte kadın tarafı. **uruş** : savaş. **uruş sazi** : silah. **uruş-** : savaşmak. **us** : akıl. **uş** : işte **uşan-** : parçalanmak, kırılıp ufalanmak. **uşanmış** : kırıntı, parçalanmış. **utru** : ön, ön taraf, karşı. **utru bar-** : öne gelmek. **utru kel-** : yönelmek, öne geçmek. **uwut** : haya, utanma. **uvutlug** : rezil.

Ü: üdrül- : vaat edilmek. **üdründi** : iyi, hayırlı, seçkin (kişi). **üpür-** : 1. seçmek, seçkin kılmak, üstün tutmak, tercih etmek. 2. seçip bir araya getirme. **ükek** : burç. **ükül-** : yığılmak. **üküş** : çok, pek çok, çoğu, birçoğu. **ülgü** : (ı) ölçek. (ıı) nasip, kısmet. **ülüş** : 1. nasip, kısmet, pay, hisse. 2. cüz, parça. **ün** : ses, gürültü. **ün kılmak** : ses çıkarmak, böğürmek. **ünde-** : 1 çağırarak, davet etmek, seslenmek, bağırarak, 2. dua etmek, niya/. etmek, yalvarmak, tapınmak. 3. Okumak. **ündür-** : büyütme, yetiştirmek. **ünlüg** : sesli, (buzağı için) böğüren. **ür-** : üfleme. **ürger-** : beyazlanmak, ağarmak. **ürül-** : üflenmek. **ürüng** : (ı) beyaz, bembeyaz, parlak. (ıı) bulut. **üsk** : kal. huzur, nezd, yan. **üstel-** : (kavga) çıkarmak. **üsten-** : önceden olmak, geçmek. **üş-** : aramak, araştırmak. **üşe-** : eşmek, eşelemek. **üterçi** : av için kullanılan hayvan, köpek. **üze** : üst, üzeri, -a/-e, -a hakkında, -da/-de, arasında. **üzengü** : merdiven.

V: vay : yazık! müstehak.

Y: yağı : düşman. **yagılık** : 1. düşmanlık, haset. 2. savaş. **yagu-** : yaklaşmak. **yaguk** : akraba, hısım, yakın, yakın dost. **yaguk elet-** : sokmak. **yagutmak** : yakınlık. **yahşı** : 1. iyi, hayırlı, daha iyi. 2. iyilik, hayırlı iş. 3. güzel, hoş. 4. iyilik eden, iyi kişi. **yak- (ı)** : yakınlaşmak, cinsel temasta bulunmak, dokunmak. **yakınlıkın** : kesinlikle, şüphesiz olarak. **yalawaç** : 1. peygamber. 2. elçi, Cebrail. **yalgan** : . yalan, iftira, uydurma. **yalıng** : çıplak. **yan- (ı)** : 1. dönmek,

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

geri dönmek, döndürülmek. 2. tövbe etmek, suçtan dönmek, tanrıya yönelmek. 3. reddetmek, ayrılmak, sapmak, vazgeçmek, dönmek, yüz çevirmek. 4. başka bir şekle dönmek, olmak. **yana** : sonra, yine. **yanı** : dönme. **yanılgı** : 1, dönen, geri dönücü. 2. geri çeviren, önleyen. 3. âciz bırakan, dönen. **yanmak**: tövbe. dak şekeri, kudret helvası. **yand(u)r-** : 1. döndürmek, çevirmek, havale etmek. 2. geri vermek, iade etmek, vermek. 3. döndürmek, başka bir şeye çevirmek. **yandura**: yeniden. **yandruglı** : geri veren, bağışlayan. **yanılgı** : insan. **yanut** : karşılık, mükâfat. **yapıştur-** : örtmek, kapamak. **yaprac** : yaprak, /yapurgak. **yapuş-** : sarılmak, dört elle sarılmak, sığınmak./ yepüş- **yar-** : bozmak, kırmak, (yemin) bozmak, sözüden dönmek. **yarag** : gücü yetme, muktedir olma. **yarılgı** : hakikat, gerçek, hak. **yarılgı bol-** : gücü yetmek. **yarılgısız** : batıl. **yarış-** : barışmak. **yarık** : zırh. **yarılgı** : 1. izin, müsaade, hüküm. 2. emir, buyruk. **yarılgı-** : affetmek, bağışlamak, merhamet etmek. **yarı-** : parlamak, ışıdamak. **yarık** : görünür kılıcı, göz açıcı. **yar** : zarar. **yarış-** : 1. gizlemek, saklamak. 2. gizlenmek, görünmemek. **yarışangur-** : (göz) yaşarmak, yaşlı olmak. **yarışru**: gizli. **yarışur-** : gizlemek, saklamak. **yat** : yabancı. **yawuk** : yakın, ilk. **yawuk-**: yakınlaşmak, dokunmak. **yawuz**: 1. kötü, kötülük. 2. günah, hata, ku.sur. 3. kötü kişi. **yawuzsuz** : kusursuz. **yaykat-** : sallamak, alt üst etmek. **yaz-** : 1. (el) uzatmak. 2. döşemek, yaymak. 3. yakınlık bildiren yardımcı fiil. **yazı** : yazı, ova, düzlük. **yazuk** : günah, suç, hata. **yazuk ört-** : günahı bağışlamak. **yeg**: daha iyi. **yegen** : torun. **yek** : şeytan. **yel** : 1 . yel, rüzgar. 2. etki, tesir, güç. **yelin-** : kor ateşli olmak. **yem** : yemek. **yemiş** : meyve. **yepüş-** : sınımsız sarılmak, yapışmak. / yapuş- **yer titremek** : yer sarsıntısı, zelzele. **yer ucu**: ufuk. **yer-** : öğrenmek. **yeş-** : çözmek. **yeşil-** : çözülmek. **yet-** : yetmek, yetinmek, ulaşmak, katılmak. **yıdık** : kokmuş. **yığ-** : 1. uzak tutmak, yasaklamak, sakındırmak, vazgeçirmek, korumak. 2. bekletmek, alıkoymak, engel olmak, saptırmak, yoldan çevirmek. **yıgil-** : kaçınmak, vazgeçmek, sakınmak, uzak durmak, men edilmek, yasaklanmak. **yıglin-** : toplunmak, bir araya getirilmek. **yıgu-** : savmak, uzaklaştırmak. **yıldra-** : ışımak, parlamak. **yılkı** : hayvan. **yıra-** : kovulmak, aşağılanmak, lanetlenmek. **yınımış** : aşağılanmış, hor, zelil. **yırat-** : 1. lanetlemek. 2. uzaklaştırmak. **yime** : 1. ve. 2. yine, yine de, de / da, sonrasında, veya. **yiti** : keskin. **yod-** : yok etmek. **yogun** : kalın. **yok kılın-** : uzaklaştırılmak, sürgün edilmek. **yok söz** : iftira **yokal-** : yok olmak, boşa gitmek. **yokat-** : yok etmek, hehak etmek. **yoklat-** : bina etmek, inşa etmek. **yolçı** : yol gösterici, doğru yol, hidayet. **yolçıla-** : göstermek, belli etmek. **yollug** : (doğru) yolda olan, yol tutan. **yolsuz** : yoldan çıkmış, azgın. **yoru-** : 1. gezip dolaşmak. 2. sefere çıkmak, yolda olmak. 3. yürümek, uzaklaşmak. 4. akıp gitmek, yüzmek,

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

(rüzgâr için) esmek. **yoruk** : tarz. **yota** : bacak. **yölen-** : dayanmak. **yu-** : yıkamak. **yul** : pınar, kaynak. **yulug** : fidye. **yumdar-** : toplamak, bir araya getirmek. **yumki** : hep, hepsi; bir kezden, bir defada. **yumşan-** : boyun eğmek, itaat etmek. **yumuş** : haber. **yügrük** : hızlı koşan. **yügür-** : koşmak. **yüklüg uragut** : hamile kadın. **yükün-** : secde etmek. **yüknü** : secde ederek, secde edenler olarak. **yülüt-** : tıraş ettirmek, kazılmak. **yüng** : tüy. **yünglü-** : hafiflernek. **yüngül** : hafif. **yüzlen-** : yönelmek. **yüzlüg** : itibarlı, şerefli. (Ata: 2004)

Değerlendirme:

1. Karahanlı Türkçesinin söz varlığı arasında yaptığımız bu gezide, Türkçenin zengin söz üretme sistemi, ayaklarımızın altına serilmiştir. Kök ve ekler arasındaki ilişki sistemi, bir bilgisayar parçaları gibi uyum ve düzen şaheseridir.

Bu araştırmada verilen sözlüğe bakınca, alfabetik olarak sıralanmış kelimelerin oluşturduğu kök eşlikleri, matematik bir yapıya sahip Türkçenin kelime üretme şifrelerini veriyor. Burada bu şifreleri, birkaç örnek üzerinde gösterebiliriz. Ancak sözlüğün tamamı, bu ilkelere göre incelenirse, bütün yapıları görebiliriz:

amrul- : sakinleş-, huzura kavuş- > **amrulgu**: dinlenme yeri.

amruş- : huzura kavuş- > **amruşmak**: huzur, güven.

amul: sâkin > **amulluk**: sükûnet, **amulluk kıl-**: makul ve temkinli davran-

amurt-: (ses) alçalt-, kıs- (Ata: 2004)

Bu örneklerde *azaltma* anlamına geldiği anlaşılan *am-* fiil kökünden türetilmiş kelimelerle “azaltış, kısış” anlamına dayalı kelimelerin nasıl ustaca türetildiği görülüyor.

tüz: uygun > **tüzetil-**: eşit ol-, aynı ve bir ol- > **tüzün**: 1. değerli, güzel, cömert 2. yumuşak huylu, halîm.(Eren: 1999)

Bu örneklerde ise, *düzeltilmek*, *tamamlamak* anlamlı **tü-** fiil kökünden türetilmiş kelimelerle *uygun*, *değerli*, *eşit*, *düz* anlamlarını taşıyan kelimeler türetilmiştir.

Bu sözlükteki kelimeler ve karşıladıkları kavramlar, değerlendirildiğinde, Türkçenin kelime – kavram ilişkileri ve bu ilişkilerin mantığı, ortaya çıkmaktadır:

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

yağ kelimesi, *düşman* kavramını karşılamaktadır. **ya-** (kötülük yap-) fiilinden gelen, *yağmalamak* anlamındaki **yağ-** fiil kökünden türemiş isimdir. Çünkü *düşman*, kötülük yapar ve yağmalar. (Eren: 1999)

uçuz kelimesi, *değersiz*, *bayağı*, *hor* soyut kavramlarını karşılar. *uç-* fiilinden türeyen kelime, değerini kaybetme, yok olup gitme anlamlarını taşır.

Arapça kelimelere karşılık olarak kullanılan kelimeler, Uygurca ile başlatılan yabancı kavramları Türkçe kelimelerle karşılama geleneğinin -etkisi az da olsa- devam ettirildiğini gösterir.

Arapça *ibâdet* kelimesi yerine kullanılan *tapug* kelimesi, *tap-* fiil kökünden türetilmiş *tapma* işini karşılamaktadır.

Arapça kökenli *takva* kelimesinin karşılığı olarak kullanılan mastar kökenli isim **sakinmak** (*düşünmek*), kötü olması muhtemel ayrıntıları dikkate alarak onlardan kaçınma alışkanlığı anlamıyla, bu Arapça kelimenin taşıdığı kavramı başarılı şekilde karşılamaktadır.

4. Bu eserdeki söz varlığının bir özelliği de Türkçenin önceki devirleriyle olan ortaklıklarının çokluğudur: (Kaya: 1994)

aç-: acıkmak, *adna-*: değişmek, kötüleşmek, *ba-*: bağlamak, pekiştirmek, *birle-* ile, *içre-*: içinde, -de, *idi-*: sahip, rab, ilah, *sakış-*: hesap, *tutaş-*: devamlı, dâima, *yandura-*: yeniden, *yügrük-*: hızlı koşan.

Bu örnekler, Türkçenin tabii gelişiminin yabancı dillerin saldırılarına karşı savunmasız devirleri olmasa, belli bir çizgide gelişimini devam edebileceğini göstermektedir. Eğer bu sistem onarılır ve kelime oluşumu yapısına yeniden işlerlik kazandırılırsa, Türkçenin o muhteşem günlerine dönmek işten değil.

5. İlk Kuran tercümesinin sözlüğünün tamamına bakıldığında Eski Türkçe kelimelerin varlığını sürdürmesine rağmen, yabancı unsurların oranının arttığı görülmektedir. Kuran çevirilerinde Arapça ve Farsça kelimelerin hâkimiyeti dikkat çekmektedir. (Ata: 2004) Bu makalede ilgili sözlüğün yabancı unsurları alınmamıştır.

İncelenen sözlüğe bakıldığında *zâhid*, *zâlim*, *bikr*, *habt* (bâtıl), *zeheb* (altın), *ravah* (keçe), *sünnet*, *tâive*, *tayr* (kuş) gibi birçok yabancı kelimenin, Türkçeyi işgal etmeye başladığı görülmektedir. Bu değişim, Uygurcadan gelen yabancı kavramları Türkçe kelimelerle karşılama geleneğinden, yabancı ve orijinal olanları tercih etme safhasına geçildiğini göstermektedir. Buna da, günümüze kadar gelen yıkımın başlangıç noktasıdır denilebilir. (Ata: 2004)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

6. Ayrıntılı anlatım dilini gösteren kelimelerle ifade gücünün zenginleştiği görülmektedir. Durumun farklılıklarını ortaya koyabilen bir söz varlığının oluşturduğu anlam dizisi, dili yetkin ve ayrıntılı kılıyor. Bu da, bilim ve sanat dili olabilmek için önemlidir. (Aydın: 2007)

Yakın anlamlı kelimelerin oluşturduğu ayrıntılı ifade gücünü, *kadın* kavramını karşılayan kelimeleri karşılaştırarak değerlendirelim:

işler: İşlemek, ev işlerini yapmakla; yani işlev bakımından belirlenen bir isimdir.

kunçuy: Çince kökenli bir kelime. Soyut ve genel olarak *kadın* kavramını karşılar. Genelleme, soyutlama ihtiyacını karşılayan bir kelimedir.

uragut: Eski Türkçe kökenlidir. Dişiliği ve zevce olma durumunu ifade eder. Eşlik yapmayı, kadınlık niteliğini ifade eder.

yüklüg uragut: Hamileliği bebekle yüklü olma, çocuk yapma işini yüklenmiş olma şeklinde yorumlayan Türkçe dil mantığı, bu kavramı karşılamak için *yüklüg uragut* terimini kullanmıştır. Bu ifade, kadının annelik vasfını öne çıkarır. (Ata: 2004)

Karahanlıcanın ayrıntılı anlatım gücü, sonraki dönemlere de yansımıştır. Yakın anlamlı kelimelerin anlatımda ayrıntıları yakalamada önemli bir yeri olagelmiştir. (Eker: 2006)

SONUÇ

Türkçe, çok eski devirlerden beri devam eden zengin söz varlığıyla her yönden yetkin, güçlü bir dildir. Atatürk'ün dil ülküsüne bağlı kalınarak, Türkçenin kuralları şuurdu bir şekilde söz üretmede kullanılırsa, mükemmel bir Dünya diline sahip olabiliriz. Ancak Türkçeyi 300 kelimededen ibaret sanan dil cahilleri, nâdanlıklarından kurtarılmalıdır.

Türkçenin söz varlığının küçük bir bölümü olan bu sözlük, dilimizin ne kadar söz zengini olduğunu onlara ve herkese gösterir diye umuyoruz. Tarihî dönemlere ışık tutan sözlükler, dilimizin yapısını anlamamız ve dilimizin söz varlığının zenginleşmesi için uygun ortamları hazırlamamız için önemli veriler sağlayacaktır. Bu tür araştırmalarla tespit edilen kelimeler arasındaki benzerlikler ve farklılıklar değerlendirilerek çok önemli çalışmalar yapılabilir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

KAYNAKÇA

- AKAR, Ali, (2005). Türk Dili Tarihi İstanbul: Ötüken Yayınları
- ATA, Aysu, (2004). Türkçe İlk Kuran Tercümesi (*Rylands Nüshası*) - *Karahanlı Türkçesi*, TDK Yayınları, Ankara
- AYDIN, Ozan, “*Eski Türkçenin (Tartışılan) Söz Varlığı*”, www.forumex.net/sanat-ve-edebiyat/67550-eski-turkce-nin-tartisilan-soz-varligi.html
- EKER, Süer, (2006). *Kutadgu Bilig’de (Tengri Azze ve Celle Ögdisin Ayur) Türkçe İslamî Terimlerin Kaynakları Üzerine*, Bilig Sayı: . 38, s.103-122
- ERASLAN, K.. - SERTKAYA O.F. - YÜCE N. (1979). *Kutadgu Bilig. III. İndeks*, İstanbul
- EREN, Hasan, (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara.
- KAYA, Ceval, (1994). *Uygurca Altun Yaruk, Giriş- Metin-Dizin*, Ankara: TDK Yayınları, Ankara
- Tarama Sözlüğü I-VII, (1963-1974). TDK Yayınları, Ankara s. 212,